

بررسی امکان مبادلات محصولات منتخب کشاورزی بین ایران و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز*

سیف‌الله صادقی یارندی**
میر عبدالله حسینی***

چکیده

این مقاله سعی دارد تا امکانات بالقوه صادراتی و وارداتی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز را در زمینه محصولات منتخب کشاورزی شناسایی نماید تا بر اساس این ظرفیتهای بالقوه، زمینه‌های مبادلات را تعیین و مورد بررسی قرار دهد.

بدین منظور، پس از مقدمه، موقعیت جماهیر آسیای مرکزی و قفقاز در تجارت جهانی کشاورزی و مواد غذایی طی سالهای ۹۵-۱۹۹۲ مورد مطالعه قرار گرفته است و در بخش دوم با انتخاب بیست قلم کالا از محصولات کشاورزی، به بررسی وضعیت تولید و تجارت محصولات مذکور از نقطه نظر مازاد و کسری تجاری کالایی در یکایک کشورها پرداخته شده است تا همکاری و امکان مبادله کالایی مواد غذایی ایران با این گروه از کشورها مورد شناسایی قرار گیرد.

در بخش سوم مقاله، کوشش به عمل آمده است تا با تعیین آن دسته از محصولات کشاورزی که ایران و هر یک از این کشورها دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتری هستند، ظرفیتهای بالقوه صادراتی و وارداتی این گروه کشورها با ایران مشخص و با استفاده از روش ساده محاسبه ظرفیتهای بالقوه تجاری، نحوه استفاده بالفعل از این ظرفیتهای تعیین شود.

در آخر، ملاحظات پایانی و توصیه‌های سیاستی ارائه می‌گردد.

* این مقاله مبتنی بر بخشی از یافته‌های طرح تحقیقاتی انجام شده تحت عنوان «بررسی راههای توسعه روابط اقتصادی و بازرگانی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز» در مدیریت پژوهشهای اقتصادی بین‌المللی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی می‌باشد.

** مجری طرح تحقیقاتی پیش‌گفته، پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

*** همکار طرح تحقیقاتی پیش‌گفته و پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

مقدمه

فروپاشی شوروی باعث شد تا ایران از ناحیه شمال با کشورهای مستقل جدیدی روبه رو گردد. این گروه کشورها مرحله گذار از اقتصاد متمرکز شوروی سابق به اقتصاد بازار را تجربه می نمایند. همکاریهای اقتصادی و تجاری ایران با هر یک از کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، برای طرفین مفید و سودآور خواهد بود و باید هر دو طرف مساعی لازم را به عمل آورند تا از قرب جوار، همسایگی و ظرفیت بالقوه مبادلاتی یکدیگر به نفع هم استفاده نمایند. البته شایان ذکر است که مطالعات و نوشته های متعددی در باب این کشورها تاکنون به رشته تحریر در آمده است ولی اغلب این نوشته ها از کلیات فراتر نرفته و زمینه های عملی همکاری را کاوش ننموده اند. لذا این مقاله سعی دارد تا آنجا که آمار و ارقام اجازه داده است، به جزئیات زمینه های همکاری بر اساس منتخبی از اقلام کالاهای کشاورزی بپردازد. مبادلات کشاورزی فقط در گسترش صادرات کشاورزی ایران به این کشورها خلاصه می شود، بلکه روی دیگر سکه، واردات محصولات کشاورزی ایران از این کشورها می باشد که شناسایی زمینه های مساعد در این خصوص، عاملی مهم و تکمیل کننده همکاری است.

ایران در تنوع تولید محصولات کشاورزی دارای رتبه بالا و وضعیت مساعدی است و در تولید و تنوع محصولات باغی در مقایسه با محصولات زراعی از جایگاه ممتازی برخوردار است به نحوی که در سالهای اخیر این گروه محصولات سهم در خور توجهی از صادرات کشاورزی کشور را احراز نموده اند و عرضه داخلی آن نیز قابل توجه بوده است. همچنین، ایران در صادرات پاره ای محصولات کشاورزی از مزیت نسبی آشکار شده بالایی برخوردار است. از طرف دیگر، کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز نیز در صادرات پاره ای محصولات زراعی از مزیت نسبی صادراتی بالایی برخوردارند. بنابراین، استفاده متقابل از این ظرفیتها می تواند در اعتلای همکاریها مؤثر باشد.

کل وسعت آسیای مرکزی و قفقاز حدود ۴۱۸ میلیون هکتار است که از این رقم، ۴۶/۶۲ میلیون هکتار معادل ۱۱/۱۵ درصد به اراضی زراعی و باغی (۱۰/۷ درصد به اراضی زراعی و ۰/۶ درصد به اراضی باغی)، ۲۵۵ میلیون هکتار معادل ۶۱/۱ درصد به مراتع دایمی و ۲۰ میلیون هکتار معادل ۴/۸۳ درصد به اراضی جنگلی اختصاص یافته است. قابلیت کاربری اراضی و الگوی کشت به تفکیک کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز حاکی از آن است که جمهوری قزاقستان به تنهایی حدود ۶۵ درصد از وسعت اراضی آسیای مرکزی و قفقاز را به خود اختصاص داده است که با توجه به وسعت زیاد و

اقلیم‌های متنوع این کشور، بالاترین سطح اراضی زراعی و باغی، مراتع دایمی و اراضی جنگلی به ترتیب ۷۴/۶، ۷۳/۱ و ۴۷/۵ درصد به کشور قزاقستان تعلق دارد. از جنبه معیار سهم «اراضی زیر کشت باغی و جنگلی به وسعت کشور» یاد آور می‌شود که بعد از قزاقستان، کشورهای آذربایجان و گرجستان به ترتیب از جایگاه ممتازی در این زمینه برخوردارند و به طور کلی تمامی کشورهای مورد مطالعه از اراضی زراعی مناسبی جهت کشت محصولات زراعی برخوردار می‌باشند. از ۸ کشور مورد مطالعه، آذربایجان، گرجستان و قزاقستان از امکانات و شرایط مستعد جهت توسعه زیربخش باغبانی برخوردارند و قرقیزستان، قزاقستان و ازبکستان دارای مراتع مستعد جهت فعالیتهای دامداری و دامپروری، و گرجستان نیز از طبیعت مستعد برای توسعه منابع جنگلی برخوردار است.^۱

طی تاریخ ۷۰ سال حاکمیت اقتصاد متمرکز در این کشورها، کمبود اراضی مستعد و حاصلخیز در جماهیر شمالی شوروی سابق، مقامات دولت کمونیستی سابق را بر آن داشت که برای توسعه کشاورزی و تنوع بخشیدن به تولیدات، از اراضی حاصلخیز جنوبی استفاده نمایند و در این زمینه، قزاقستان مورد توجه خاص واقع شد و همانند اوکراین، تبدیل به انبار غله شوروی گردید به طوری که بالاترین سطح زیرکشت و میزان تولید غلات به این کشور اختصاص یافت. به علاوه، در اغلب جماهیر نیز سهم وسیعی از اراضی زراعی به کشت گروه غلات به ویژه گندم اختصاص یافت که این الگو هنوز هم ادامه دارد. بعد از غلات، کشت غالب در اکثر جماهیر، پنبه است.^۲

در خصوص بازدهی در واحد سطح، باید گفت که در مورد برخی از محصولات زراعی در بعضی از کشورهای مورد بررسی، این بازدهی از متوسط جهانی به مراتب بالاتر است و حتی قابل مقایسه با عملکرد در واحد سطح کشورهای توسعه یافته، می‌باشد.

بخش کشاورزی در تولید ناخالص ملی یا خالص مادی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، سهم یکسانی را تشکیل نمی‌دهد و در سالهای ۹۶-۱۹۹۵ حداکثر سهم مربوط به گرجستان (۵۳/۵ درصد) و حداقل سهم مربوط به قزاقستان (۱۲/۸ درصد) بوده است. این شاخص در قزاقستان ۳۲/۸ درصد، آذربایجان ۳۰ درصد، ارمنستان ۲۹/۵ درصد، ازبکستان ۲۸/۵ درصد و تاجیکستان ۱۶ درصد بوده است.

1. FAO, Production Yearbook, No. 125, Vol. 44, 1994-96, PP.3-15.

2. IBID. PP. 65-158.

در بسیاری از این جماهیر، کشت و تولید غالب را غلات تشکیل می‌دهد که بالاترین میزان تولید آن به جمهوری قزاقستان تعلق دارد و از این جمهوری به عنوان انبار غله شوروی سابق یاد می‌شود. معهدا، باید یادآور شد که گزارشهای اخیر سازمان خوار بار و کشاورزی جهانی (FAO) نشان می‌دهد که به دلیل خشکسالی، کمبود و افزایش سرسام آور قیمت نهاده‌های تولید و تغییر الگوی کشت، میزان تولید غلات به شدت افت کرده است. در این کشورها، کشت برنج به دلیل شرایط خاص جغرافیایی و اقلیمی چندان متداول نیست و فقط در دو کشور ازبکستان و قزاقستان حدود یک میلیون تن برنج تولید می‌شود. در این کشورها سیب زمینی و پیاز نیز تولید می‌شود که بالاترین میزان تولید سیب زمینی به قزاقستان تعلق دارد و رقم آن در سال ۱۹۹۶، ۲/۳ میلیون تن بوده است. بالاترین میزان تولید پیاز به ازبکستان تعلق دارد که میزان آن در همان سال ۱۵۰ هزار تن بوده است. در اکثر این کشورها، میوه‌جات و سبزیجات به عمل می‌آید، ولی بالاترین میزان تولید میوه به جماهیر قفقاز و به دو کشور آذربایجان و گرجستان تعلق دارد. در بیشتر این جماهیر، انگور تولید می‌شود اما آذربایجان، ازبکستان و گرجستان قطب‌های مهم تولید این محصول به شمار می‌آیند.

در این کشورها، محصولات گرمسیری نظیر خرما تولید نمی‌شود. به علاوه، بر عکس ایران، در این کشورها کاشت پسته، زعفران و زیره سبز متداول نیست. همچنین به استثنای گرجستان، سایر کشورها در زمینه کاشت مرکبات و چای فعالیتی ندارند.

در تمامی کشورهای مورد بررسی، به استثنای دو کشور گرجستان و ارمنستان، پنبه به صورت انبوه کشت و تولید می‌شود و دو کشور ازبکستان و ترکمنستان قطب‌های مهم تولید پنبه در منطقه و نیز جهان، قلمداد می‌شوند. بسیاری از این کشورها سهم مهمی از پنبه تولیدی را به صورت خام صادر می‌کنند، این امر در حالی است که کشورهای مذکور از استعداد‌های بالقوه برخوردارند تا این ماده خام اولیه را در صنایع نساجی و بافندگی بکار گرفته و فرآوری نمایند و با ارزش افزوده بالاتری به صورت محصول نهایی به بازارهای جهانی عرضه نمایند.

۱. موقعیت کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در تجارت جهانی محصولات کشاورزی

طی سالهای ۹۵-۱۹۹۲، تقاضای وارداتی و عرضه صادراتی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از رشد مطلوبی برخوردار بوده است، به نحوی که تقاضای وارداتی و عرضه صادراتی آذربایجان در سال

۱۹۹۵ نسبت به سال ۱۹۹۲ به ترتیب ۲/۹ و ۰/۷۳ برابر، ارمنستان ۳/۲ و ۲۱/۹۲ برابر، گرجستان ۱/۵ و ۲/۱ برابر، قزاقستان ۳/۷ و ۳/۵۶ برابر، قرقیزستان ۱/۵ و ۵/۳ برابر، تاجیکستان ۶/۲ و ۶/۷۵ برابر، ترکمنستان ۱/۳ و ۱/۸۹ برابر و ازبکستان ۳/۱ و ۲/۳۹ برابر افزایش نشان می‌دهد. طی این دوره، تقاضای وارداتی کشاورزی و مواد غذایی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در مقایسه با عرضه صادراتی آنها بسیار بالاتر بوده است. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳ تقاضای وارداتی مواد غذایی آذربایجان (۲۰۲/۱ میلیون دلار)، ارمنستان (۱۲۵/۵ میلیون دلار)، گرجستان (۱۸۰/۵ میلیون دلار)، قزاقستان (۲۴۲/۳ میلیون دلار)، قرقیزستان (۱۳۸/۶ میلیون دلار)، تاجیکستان (۱۱۲/۵ میلیون دلار)، ترکمنستان (۲۰۶/۱ میلیون دلار) و ازبکستان (۵۴۹/۶ میلیون دلار) بوده است، در حالی که عرضه صادرات مواد غذایی این جماهیر به ترتیب ۲۱/۸۵، ۱۰/۶۰، ۴۰۴/۷، ۹/۳۵، ۱۵/۹۵، ۹/۲۵ و ۱۱۳/۱ میلیون دلار گزارش شده است. جدول (۱) حاکی از آن است که این کشورها هم از توان بالقوه در توسعه عرضه صادراتی و تقاضای وارداتی و هم از ظرفیتهای ناقص و خالی در اقتصاد و تجارت بین‌المللی برخوردار هستند. مهمتر آن که روند مزبور، حرکت شتابان اقتصاد و تجارت بسته و متمرکز دولتی این کشورها به سمت اقتصاد و تجارت باز را در فاصله زمانی کوتاه نشان می‌دهد. بدیهی است، این امر فرصت بسیار ارزشمندی برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و تجار ایران است که بتوانند از پتانسیلهای جذب و ظرفیتهای بالای تقاضای وارداتی ایجاد شده در کشورهای شمالی ایران، به نحو مطلوب استفاده نمایند. شایان ذکر است که طی دوره مورد بررسی، «سهم عرضه صادرات محصولات کشاورزی از کل صادرات هر کشور» در کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به ترتیب زیر بوده است: آذربایجان ۲۳/۵ درصد، ارمنستان ۱۳/۴ درصد، گرجستان ۲۵/۹ درصد، قزاقستان ۱۸/۶ درصد، قرقیزستان ۳۵/۱ درصد، تاجیکستان ۳۱/۶ درصد، ترکمنستان ۲۶/۷ درصد و ازبکستان ۶۸/۹ درصد. همانطور که ملاحظه می‌شود، به استثنای ارمنستان، در بقیه کشورها سهم صادرات کشاورزی از کل صادرات در خور توجه می‌باشد. بالاترین نسبت صادرات کشاورزی از کل صادرات مربوط به ازبکستان می‌باشد که عمدتاً مبتنی بر صادرات تک محصولی پنبه استوار است.

همچنین، عرضه صادرات و تقاضای واردات کشاورزی و مواد غذایی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز با سرعت رو به افزایش بوده و به استثنای قزاقستان، بقیه جماهیر مورد بررسی، واردکننده خالص محصولات کشاورزی و مواد غذایی هستند.

ادامه جدول ۱

ارکستان	ترکستان	تاجیکستان	قرقرستان	قزاقستان	گرجستان	ارمنستان	آذربایجان	ایران	جهان	شرح	
										متوسط (۱۹۹۲-۹۵)	رشد سالانه (درصد)
۵۲۹/۶	۲۰۶/۱	۱۱۲/۵	۱۳۸/۶	۲۲۲/۳	۱۸۰/۵	۱۶۵/۳۵	۲۰۲/۰۵	۲۲۳۸/۲	۲۷۱/۳	متوسط (۱۹۹۲-۹۵)	صادرات
-۱۲/۲۶	-۱۱/۳۳	۷۵/۷۵	-۷/۶۲	-۲۹/۲	۲۳/۳۶	۷/۲۲	۲۲/۲۹	۱۲/۷۷	۵/۲۶	رشد سالانه (درصد)	
۰/۲	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۹	۰/۰۷	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۸۳	-	سهماژ صادرات	صادرات
۶۷/۷	۲/۹	۱۱/۳	۱/۲	۳۲۱/۶	۷/۸	۰	۱۶/۵	۵۷۰	۲۲۱/۰۷	جهانی (درصد)	
۱۲۲/۶	۱۱	۲۱/۱	۱۵/۶	۲۹۶	۱۰/۷	۰	۲۶/۱	۸۵۶/۶	۲۹۶/۲۳	۱۹۹۵	صادرات
۱۱۳/۱	۹/۳۵	۱۵/۸۵	۹/۳۵	۲۰۲/۷	۱۰/۶	۰	۲۱/۸۵	۷۶۶/۹	۲۵۶/۰۹	متوسط (۱۹۹۲-۹۵)	
۲۸/۷۸	۳۰/۹۳	۲۳/۱۱	۱۳۵/۱۱	۱۳/۲۴	۱۰/۶۴	-	۱۶/۵۲	۱۲/۳۵	۷/۱۱	رشد سالانه (درصد)	سهماژ صادرات
۰/۴	۰/۰۰۲	۰/۰۶	۰/۰۴	۰/۱۶	۰/۰۰۴	۰	۰/۰۱	۰/۲۹	-	جهانی (درصد)	
۸۲۱/۹	۳۵/۵	۹۷/۶	۱۹۲/۸	۶۹۰/۷	۱۳۶/۷	۱۲۹/۳	۱۶/۸	۲۶۵۳/۸	۵۰۲/۳۷	۱۹۹۲	کل تجارت
۶۵۲/۴	۱۸۷/۹	۱۹۲/۷	۱۶۶/۶	۷۵۷/۳	۳۵/۲	۱۳۸/۲	۲۹۶/۷	۲۸۲۳/۸	۶۰۵/۰۲	۱۹۹۵	
۶۶۲/۳۵	۲۱۵/۳	۱۳۸/۳۵	۱۲۷/۹	۶۲۷	۱۹۱/۲	۱۳۵/۳۵	۲۳۳/۹	۲۹۸۶/۱	۵۲۷/۳۹	متوسط (۱۹۹۲-۹۵)	کل تجارت
۷/۳۱	-۱۰/۰۷	۳۵/۳۵	-۲/۷۵	۳/۱۲	۲۳/۳۸	۲/۲۲	۲۲/۶۲	۱۳/۱۳	۶/۷۵	رشد سالانه (درصد)	
۰/۱۳	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۰۲	-۰/۵۷	-	سهماژ تجارت	تراز تجارت
-۶۸۶/۵	-۲۲۱/۷	-۷۵	۱۹۰/۲	-۷/۵	-۱۲/۹	-۱۲۹/۳	-۱۲۷/۹	-۱۵/۳۳/۸	-۲۲/۲۴	۱۹۹۲	
-۳۵۵/۳	-۱۶۰/۹	-۱۵/۰۵	-۱۳۵/۲	۳۳۲/۷	-۲۲۸/۸	-۱۳۸/۲	-۲۴۴/۵	-۲۱۳۳/۶	-۱۲/۵۶	۱۹۹۵	
-۳۴۶/۵	-۱۹۶/۸	-۹۵/۶	-۱۲۹/۳	۱۶۲/۳۵	-۱۶۹/۸۵	-۱۳۵/۳۵	-۱۸۰/۳	-۱۲/۸۲/۳	-۱۵/۲۱	متوسط (۱۹۹۲-۹۵)	

منابع: سازمان ملل متحد، استخراج و محاسبه از سالنامه تجارت سازمان جهانی، خواربار و کشاورزی، سالهای ۱۹۹۴-۹۵.

۲. وضعیت تراز تجاری کالایی محصولات کشاورزی ایران و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز

در جدول (۲)، تراز تجاری اقلام مهم کالاهای کشاورزی به ویژه مواد غذایی کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و ایران برای سالهای ۹۵-۱۹۹۳، درج شده است. از بررسی داده‌های آماری این جدول، می‌توان نتایج زیر را به دست آورد:

الف. کلیه کشورهای مورد بررسی به استثنای جمهوری قزاقستان، با کسری تجاری در غلات مواجه می‌باشند. کسری تجاری غلات در ایران ۱۰۰۰ میلیون دلار، ازبکستان ۱۷۵/۲۳ میلیون دلار، گرجستان ۱۰۷/۶ میلیون دلار، ترکمنستان ۸۶/۰۵ میلیون دلار، تاجیکستان ۷۷/۰۳ میلیون دلار، آذربایجان ۷۹/۸ میلیون دلار، ارمنستان ۷۴/۳۷ میلیون دلار و فرقیزستان ۶۰/۰۷ میلیون دلار بوده است، حال آن‌که قزاقستان با مازاد تجاری ۳۴۵/۳۸ میلیون دلار در تجارت غلات از بالاترین مازاد برخوردار می‌باشد. در امر تولید و تجارت غلات، مهمترین محصول، گندم و برنج می‌باشد که کلیه کشورها به استثنای قزاقستان، در آنها با کسری تجاری مواجه بوده‌اند. ایران با واردات خالص ۴۱۳/۴ میلیون دلار گندم و ۴۸۱/۲۴ میلیون دلار برنج، بالاترین کسری تجاری را دارا می‌باشد و قزاقستان با ۳۰۸ میلیون دلار گندم و ۴/۹ میلیون دلار برنج، بالاترین مازاد تجاری را داشته است. به علاوه، در مورد جو، ایران به عنوان بزرگترین واردکننده به میزان ۶۱/۲۶ میلیون دلار و قزاقستان با ۳۱/۳ میلیون دلار بالاترین مازاد تجاری را داشته است. در مورد ذرت، ایران با کسری تجاری معادل ۱۴۳/۳۶ میلیون دلار از بالاترین کسری تجاری برخوردار بوده است و تمامی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز یا وضعیت تجارت ذرت را به فائو گزارش نداده‌اند و یا با کسری تجاری مواجه بوده‌اند. نتیجه‌ای که از این قسمت حاصل می‌شود عبارت از آن است که ایران می‌تواند بسیاری از اقلام غلات به ویژه گندم و جو را از قزاقستان وارد نماید.

ب. در مورد حبوبات، از کشورهای مورد بررسی فقط ایران از مازاد تجاری قابل توجهی برخوردار می‌باشد و این امر در حالی است که کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان از واردکنندگان مهم این محصول بشمار می‌آیند و قزاقستان از مازاد اندکی برخوردار است. بنابراین، ایران می‌تواند این محصولات را به این کشورها به ویژه به آذربایجان و ارمنستان به دلیل قرب همجواری، صادر نماید.

ج. کشورهای ازبکستان، ایران، فرقیزستان، قزاقستان، تاجیکستان و آذربایجان دارای مازاد تجاری در تولید پیاز می‌باشند ولی ارمنستان و گرجستان با کسری مواجه هستند. لذا از این دیدگاه، امکان

صادرات به دو کشور نام برده موجود است.

د. در مورد سیب زمینی لازم به ذکر است که ایران تنها کشور دارای مازاد است و بیشترین رقم کسری متوجه ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان، آذربایجان و قرقیزستان است. شایان ذکر است که اگر چه صدور سیب زمینی در ایران همواره با فراز و نشیب همراه بوده است ولی همین مازاد، مبین این امر است که می توان با اتخاذ سیاستهای مناسب و پرداختن بیشتر به تولید آن در زمینه صادرات محصول یاد شده به این کشورها، اقدام نمود.

ه. در مورد محصولات زراعی مواد اولیه صنایع غذایی باید گفت که تمامی کشورهای مورد بررسی به استثنای ارمنستان و گرجستان، از مازاد تجاری در پنبه برخوردار هستند و این کشورها به صورت گروهی به عنوان مهمترین قطب تولیدی پنبه در جهان بشمار می آیند. کشورهای ازبکستان با ۱/۳۲۵ میلیارد دلار، ترکمنستان با ۳۶۵/۷ میلیون دلار و تاجیکستان با ۱۰۴/۵ میلیون دلار، بیشترین مازاد تجاری در تجارت پنبه را دارا هستند. اگر چه ایران نیز دارای تراز تجاری مثبت در زمینه پنبه است ولی مازاد آن قابل مقایسه با کشورهای چون ازبکستان، ترکمنستان، تاجیکستان و قزاقستان نیست و از آنجاییکه این محصول در صنایع نساجی کاربرد فراوان دارد و از طرفی، صدور محصولات پوشاک و منسوجات کشورهای در حال توسعه دارای بازارهای مهم در کشورهای توسعه یافته است لذا اگر ایران قصد متحول ساختن این صنعت را داشته باشد، پنبه ایران تکافوی لازم را نداشته و مازاد تجاری این کشورها فرصت مغتنمی خواهد بود تا ایران کسری احتمالی خود را از طریق آنها جبران نماید. به علاوه در این راستا، ایران به سبب نزدیکی جغرافیایی و همسایگی با اکثر کشورهای تولید کننده پنبه و دارا بودن مزیت اقتصادی برای توسعه صنایع نساجی مبتنی بر الیاف طبیعی شامل پنبه، پشم و ابریشم، می تواند با این گروه کشورها برنامه های مشترک سرمایه گذاری و تولیدی داشته باشد. به علاوه، مسیر ترانزیتی امن و با صرفه بین کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و بازارهای جهانی می تواند در فراهم ساختن بستر مناسب توسعه صادرات پنبه این کشورها به جهان، نقش مهمی ایفا نماید. در مورد توتون و تنباکو، کشورهای قرقیزستان، ازبکستان، آذربایجان دارای مازاد تجاری قابل توجهی می باشند ولی ایران و سایر کشورها با کسری مواجه هستند. از این لحاظ نیز ایران می تواند از کشورهای دارای مازاد، واردات کند.

ز. تمامی کشورهای مورد مطالعه به انضمام ایران، وارد کننده شکر هستند.

ح. در ارتباط با روغن نباتی، لازم به ذکر است که تمامی کشورها به استثنای قزاقستان و ازبکستان با کسری واجه هستند و رقم کسری ایران از همه بالاتر است. ایران می‌تواند قسمتی از واردات خود در این زمینه را به ویژه از قزاقستان تأمین نماید.

ط. در خصوص چای، کلیه کشورها به استثنای گرجستان با کسری مواجه هستند و رقم کسری ایران از همه کشورها بالاتر است. در این زمینه نیز ایران می‌تواند بخشی از چای مورد نیاز خود را از گرجستان وارد نماید.

ی. در زمینه میوه‌های سردرختی، ایران و گرجستان و تا حدی آذربایجان از مازاد در مرکبات برخوردار هستند، ولی مازاد تجاری ایران قابل ملاحظه و با هیچ یک از این کشورها قابل مقایسه نیست. قزاقستان از کسری بالایی برخوردار است. در خصوص سیب درختی نیز ایران دارای مازاد قابل ملاحظه‌ای است و پس از آن ازبکستان قرار دارد. در ارتباط با کشمش، ایران و اغلب کشورها از مازاد تجاری برخوردار هستند ولی مازاد ایران بسیار قابل ملاحظه است و قزاقستان با کسری مواجه است. در ارتباط با خرما لازم به ذکر است که ایران دارای مازاد قابل ملاحظه‌ای است ولی غیر از قزاقستان و آذربایجان در مورد واردات بقیه کشورها آماری در دست نیست ولی قدر مسلم، این محصول می‌تواند در این بازارها رسوخ کرده و منبع درآمدی برای کشور باشد، به ویژه آن که در آینده این کشورها از درآمد بیشتر برخوردار خواهند شد.

ک. در مورد وضعیت گوشت، ایران با خالص واردات ۱۷۸/۳۸ میلیون دلار، مهم‌ترین کشور وارد کننده و قزاقستان با خالص صادرات ۲۶/۲۸ میلیون دلار، مهم‌ترین کشور صادر کننده بشمار می‌آیند. بقیه کشورها به استثنای قرقیزستان واردکننده خالص گوشت به شمار می‌آیند.

در نهایت، شایان ذکر است که از مجموعه کشورهای مورد بررسی، به استثنای ایران و گرجستان، سایر کشورهای مورد بررسی از خالص صادرات در محصول پشم خام مواجه بوده‌اند که قزاقستان با خالص صادرات ۲۷/۵ میلیون دلار، مهم‌ترین کشور صادر کننده پشم خام محسوب می‌شود.

جدول ۲- فراز تجاری کالایی محصولات مهم کشاورزی کشورهای ایران، آسیای مرکزی و قفقاز طی سالهای ۹۵- ۱۹۹۳ (ارقام به میلیون دلار)

شرح	SITC کد	ایران	کشورهای آسیای مرکزی					مقدار
			ترکمنستان	تاجیکستان	ازبکستان	آذربایجان	ارمنستان	
غلات		-۱۰۰۰/۰۴	+۳۵۵/۳۸	-۶۰/۰۷	-۸۶/۰۵	-۱۷۵/۲۳	-۷۹/۸	-۷۶/۳۷
گوشت	۰۱۱	-۱۷۸/۳۸	+۴۶/۲۸	+۰/۷۵	-۰/۷۲	-۴/۸۷	-۳۷/۹	-۱/۶۲
نخام مرغ	۰۵۵/۱	-۰/۶۴	+۰/۷۵	...	...	...	-۰/۷۱	...
کرو و پتیر	۰۱۳+۰۲۴	-۹۱/۴۶	+۲/۵۱	-۲/۷۱	-۵/۴۵	-۵/۶	-۱۲/۲۷	-۹/...
گندم و آرد آن	۰۴۱+۰۴۶	-۴۱۳/۴	+۳۰/۸	-۵۹/۸۲	-۷۲/۰۳	-۱۸۴/۶۲	-۳۲/۵۴	-۶۷/۵۷
برنج	۰۴۲	-۳۸۱/۲۴	+۶/۹	-۲۷/۵۳	-۷/۸۳	-۲۰/۵	-۳۰/۸	-۴/۹۳
جو	۰۴۳	-۶۱/۲۶	+۳/۱۳	-۱/۲	...	-۱۰/۷۳	-۳/۲۳	-۰/۱۸
ذرت	۰۴۴	-۱۶۳/۳۶	-۱/۷۵	...	-۶/۱۸	-۹/۲	-۲/۶۳	...
حبوبات	۰۵۲/۲	+۲۲/۱۳	+۰/۱۷	-۰/۱	...	-۰/۱	-۳/۷۹	-۲/۵۸
پنیر	۰۵۴/۵۱	+۵/۳۲	+۵/۶۴	+۶/۷	+۳/۲	+۲/۳	-۱/۲۷	...
سبب زمینی	۰۵۴/۱	+۲/۸	-۶/۱۳	-۲/۶	-۷/۳	-۲/۴	-۴/۱۳	-۰/۲۱۲
گوجه فرنگی تازه	۰۵۴/۴	+۰/۷	+۰/۳۶	+۰/۹	...	+۹/۷	+۷/۹	...
روغن	۴۳۳/۶+۴۳۳/۸	-۱۳۳/۲	+۱۰/۲۴	-۲/۸۵	...	+۲/۳۳	-۱/۶۹	-۰/۷۲۷
پشم خام	۲۶۸/۱	-۱/۶۵	+۲/۷۵	+۱/۱	+۱/۳	+۳/۰۷	+۰/۶	...
مرکبات	۰۵۷/۱	+۸/۱	-۶/۳۷۹	-۰/۰۹۸	...	-۰/۱۸	+۰/۳۳	...
لبغوش	۰۵۷/۲	+۱	-۰/۱۳	...	...	...	...	...
سبب درختی	۰۵۷/۴	+۳/۹	-۱/۲	+۰/۸	-۰/۷۲	+۲/۹۵	+۰/۲۲	...

ادامه جدول ۲

شرح	کد SITC	کشورهای آسیای مرکزی						ایران	شرح
		افغانستان	بنگلادش	بمبار	بوتان	مالدیو	موریتانی		
انگور	۰۵۷/۵۱	...	...	...	...	...	...	...	...
کنسرو	۰۵۷/۵۲	...	...	...	...	...	...	...	...
خرما	۰۵۷/۹۶	...	...	...	...	...	...	...	...
شکر (خام)	۰۶۷/۱۰	...	...	...	...	...	...	...	...
عسل طبیعی	۰۶۷/۶	...	...	...	...	...	...	...	...
چای	۰۷۴/۱	...	...	...	...	...	...	...	...
نوتون و تباکو	۱۲۱	...	...	...	...	...	...	...	...
بینه (لیتر)	۲۶۲/۱	...	...	...	...	...	...	...	...
ایریش	۲۶۱	...	...	...	...	...	...	...	...

منبع: مانتج از داده‌های آماری فانو، 1996. Rome, pp.25-269. Vol. 49, 1995, No. 132, Trade Yearbook.

* شامل روغن ذرت و آفتابگردان می‌باشد.

۳. بررسی مزیت نسبی آشکار شده و محاسبه ظرفیت بالقوه مبادلاتی محصولات

کشاورزی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز

در این بخش، با تعیین آن دسته از محصولات کشاورزی که ایران و این گروه کشورها از مزیت نسبی آشکار شده بالاتری نسبت به یکدیگر برخوردار هستند، ظرفیت‌های بالقوه صادراتی و وارداتی هر یک از کشورها در زمینه این محصولات مشخص و در نهایت، استفاده بالفعل از این ظرفیت‌ها تبیین می‌گردد. بدین ترتیب، اولاً امکانات صادراتی و وارداتی ایران مشخص می‌شود و ثانیاً، ظرفیت‌های خالی و بلااستفاده معین می‌شوند که می‌تواند در برنامه‌ریزیها به عنوان یک قرینه و نتیجه ملموس مورد استفاده قرار گیرد. برای تحقق این اهداف، اقدامات زیر انجام پذیرفته است که در جداول (۴ و ۳) منعکس شده است.

۱. به منظور تعیین مبنای کالایی محصولات دارای مزیت نسبی، تعداد ۲۵ قلم کالای کشاورزی که کل این کشورها دارای موقعیت مناسبی در صادرات جهانی آنها هستند، انتخاب شده‌اند.^۲
۲. از ۲۵ قلم نام برده، وضعیت و سهم مهمترین اقلام در کل صادرات هر کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس، بر اساس روش بالاسا، محصولاتی که هر کشور طی دوره مورد بررسی، دارای مزیت نسبی بالاتری نسبت به شریک تجاری، در تقابل با ایران، می‌باشند، محاسبه می‌گردد.
۳. پس از شناسایی محصولات کشاورزی دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتر مربوط به هر کشور، ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این جماهیر و ظرفیت وارداتی ایران از آنها در زمینه محصولات مزبور، تعیین می‌گردد.

بدین منظور، از روش ساده برآورد پتانسیل به نحو زیر استفاده شده است:

الف. برآورد ظرفیتهای بالقوه صادراتی محصولات کشاورزی ایران به این جماهیر و چگونگی استفاده بالفعل از آنها:

برای تحقق این هدف، در مورد هر کشور جدولی تهیه شده است. ستون اول هر جدول، فهرست اقلام محصولات کشاورزی که ایران در آنها از مزیت نسبی آشکار شده بالاتری نسبت به کشور مورد

۳. این اقلام عبارتند از گندم، برنج، جو، ذرت، روغن (ذرت و آفتابگردان)، توتون و تنباکو، شکر (خام)، پنبه، چای، سیب زمینی، پیاز، گوجه فرنگی (تازه)، حبوبات، مرکبات، لیموترش، سیب‌درختی، انگور، کشمش، خرما، گوشت، تخم مرغ، کره و پنیر، پشم خام، عسل طبیعی و ابریشم طبیعی.

مطالعه برخوردار است، را به دست می‌دهد.

در ستون دوم، رقم مربوط به مزیت نسبی آشکار شده برای دوره زمانی ۹۵-۱۹۹۳ ارایه شده است. در ستون سوم، ارزش صادرات جهانی ایران از هر محصول بر حسب دلار برای دوره مورد بررسی، مشخص شده است. ستون چهارم، ارزش کل واردات شریک تجاری ایران از هر محصول را منعکس می‌نماید. در ستون پنجم، هر یک از ارقام ستونهای سوم و چهارم که کوچکتر باشند، انتخاب و ۳۰ درصد از آن به عنوان ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به شریک تجاری، آورده شده است. علت انتخاب رقم کوچکتر و ۳۰ درصد آن، عبارت از آن است که برای مثال، اگر ارزش کل صادرات ایران به جهان از یک محصول، بیش از ارزش کل واردات همان محصول توسط شریک تجاری از جهان باشد، باید رقم ارزش کل واردات شریک تجاری به عنوان ظرفیت کل صادراتی ایران از آن محصول در نظر گرفته شود (زیرا بیش از آن ظرفیت ندارد). اگر بر عکس، رقم واردات شریک تجاری از محصول خاص بزرگتر از کل صادرات ایران از آن محصول باشد، رقم کل صادرات ایران باید به عنوان ظرفیت کل صادراتی ایران به آن کشور در مورد آن محصول، در نظر گرفته شود. زیرا اگر چه واردات شریک تجاری از آن محصول، بیشتر از صادرات ایران از آن محصول است، ولی ظرفیت صادراتی ایران بیش از آنچه که عملاً صادر می‌کند، نمی‌باشد.

از طرف دیگر، معقول و منطقی به نظر نمی‌رسد که بتوان کل ظرفیت صادرات ایران به جهان یا کل ظرفیت واردات شریک تجاری از جهان در مورد یک محصول را به عنوان ظرفیت بالقوه صادراتی به یک کشور شریک تجاری در نظر گرفت، همچنین نمی‌توان انتظار داشت که یک کشور کل ظرفیت وارداتی خود را به ایران اختصاص دهد. ولی بخشی از این ظرفیت را محققاً می‌توان در نظر گرفت.

در نوشته‌های اقتصادی، به منظور تعیین این ظرفیت بالقوه معمولاً ۲۰ الی ۳۰ درصد کوچکترین رقم دو ستون سوم و چهارم را محاسبه می‌نمایند که در این مقاله حاضر از ضابطه ۳۰ درصد استفاده شده است و نتیجه محاسبه، در ستون پنجم آورده شده است.

ستون ششم استفاده بالفعل (تحقق یافته) از ظرفیتهای بالقوه را نشان می‌دهد.

بالاخره، مابه‌التفاوت ستون پنجم و ششم یعنی ظرفیتهای استفاده نشده از صادرات محصولات کشاورزی ایران به هر کشور در ستون ۷ جدول منعکس شده است.

ب. برآورد ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از این کشورها و چگونگی استفاده بالفعل از آنها:

در این مورد نیز برای هر کشور، جدولی تدوین شده است. ستون اول این جدول، به ذکر عنوان کالاهای صادراتی هر کشور اختصاص دارد. در ستون دوم، مقدار مزیت نسبی آشکار شده هر محصول برای دوره مورد بررسی منعکس شده است.

در ستون سوم و چهارم، به ترتیب ارزش صادرات شریک تجاری از کالای مورد نظر به جهان و ارزش واردات جهانی ایران از آن کالا آمده است. در ستون پنجم، ۳۰ درصد از کوچکترین رقم ستونهای سوم و چهارم به عنوان ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از کالای مورد نظر ارایه شده است و ستون ششم، واردات ایران از شریک تجاری را نشان می دهد و بالاخره در ستون هفتم، ظرفیت خالی و بلااستفاده از واردات کالای مورد بحث درج شده است.

شایان ذکر است که اگر چه این روش دارای محدودیت‌های خاص خود است و به علاوه، مشکلات مربوط به منابع آماری و نیز تبدیل آمارها از منابع مختلف به یکدیگر از دقت آن می‌کاهد، ولی به هر حال می‌تواند به توضیح بسیاری از نکات درباره ظرفیتهای بالقوه کمک نماید و فتح بایی برای مطالعات بیشتر در این زمینه باشد. همچنین می‌توان از این تجزیه و تحلیل حداقل به عنوان قرینه‌ای برای تصمیم‌گیرهای صادراتی و وارداتی استفاده نمود.

به علاوه، در این بررسی به صادرات برخی محصولات کشاورزی منحصر به فرد و برخوردار از مزیت نسبی صادراتی بسیار بالای ایران نظیر پسته، زعفران، زیره سبز و خاویار اشاره‌ای نشده است، زیرا سالنامه تجارت فائو که یکی از منابع آماری این تحقیق است، محصولات مذکور را در بر نمی‌گیرد. به هر حال، از آنجایی که صادرات ایران از محصولات مذکور به این کشورها پایین است و نیز به دلیل قدرت خرید پایین این کشورها می‌توان به طور کلی نتیجه‌گیری نمود که محصولات پیش گفته کمتر به بازار این کشورها نفوذ نموده است و لذا انجام فعالیتهای بازاریابی در توسعه بازار این محصولات به این کشورها مفید فایده می‌باشد و این موضوع به ویژه در بلند مدت که در آمد سرانه این کشورها افزایش خواهد یافت، مصداق بیشتری پیدا خواهد نمود.

۳-۱. مزیت نسبی و ظرفیت بالقوه صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای آسیای

مرکزی و قفقاز

از ۲۵ قلم کالاهای کشاورزی منتخب، به استثنای روغن خوراکی و ذرت، ایران در ۲۲ مورد

کمابیش صادرات دارد. البته، ایران در بسیاری از اقلام کالاهای صادراتی است، واردکننده خالص مهم و عمده‌ای نیز محسوب می‌شود که از آن جمله می‌توان به گندم، آرد، برنج، جو، شکر (خام)، توتون و تنباکو، کره و پنیر اشاره نمود.

از اقلام کالاهای مورد بررسی، ایران در ۱۲ مورد دارای مزیت نسبی صادراتی بیش از یک است. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، مزیت نسبی آشکار شده صادراتی ایران در تولید صادراتی خرما ۱۹۴/۰۳، کشمش ۷۲/۴، سیب درختی ۱۰/۳۲، حبوبات ۱۰/۲۱، تخم پرندگان ۵/۲۵، پیاز ۵/۹۹، مرکبات ۲/۶۳، پنبه ۲/۰۵، سیب زمینی ۱/۸۹، لیموترش ۱/۷۷، پشم خام ۱/۴۳، و عسل طبیعی ۱/۱۹ بوده است. ذیلاً ظرفیت بالقوه صادراتی کالایی ایران به هر یک از کشورها و نحوه استفاده از آنها به دست داده می‌شود و خاطر نشان می‌گردد که کالاهای منتخب، کالاهایی هستند که ایران در آنها از مزیت نسبی آشکار بالایی برخوردار است و مقدار آن بیش از کشور شریک تجاری است و آن کشورها نیز از ایران کمابیش در زمینه این کالاها واردات نیز داشته‌اند. در ذیل امکانات صادراتی ایران به هر یک از کشورهای مورد بررسی آورده می‌شود.

الف - آذربایجان

ظرفیت بالقوه صادرات ایران به آذربایجان در ۵ قلم کالای تخم پرندگان، حبوبات، پیاز، سیب زمینی و خرما معادل ۴/۸۰۱ میلیون دلار طی دوره زمانی ۹۵-۱۹۹۳ برآورد شده است که مقدار استفاده شده از این ظرفیت، حدود ۳/۷۷۲ میلیون دلار بوده است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور در مورد کالاهای مزبور به ارزش ۲/۸۸۵ میلیون دلار، استفاده نشده می‌باشد.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به آذربایجان از بعد کالایی لازم به ذکر است که؛

۱. در برخی از اقلام، از ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده به عمل آمده است ولی این استفاده کمتر از ظرفیت بالقوه بوده است. از جمله، از تخم پرندگان به ارزش ۱/۰۳۵ میلیون دلار و از حبوبات به ارزش ۱/۸۵۳ میلیون دلار، ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده نشده ایران به آذربایجان موجود می‌باشد.

۲. در برخی اقلام کشاورزی شامل پیاز، سیب زمینی و خرما، استفاده مناسب شده است و لازم است

که این سهم حفظ و در تقویت آن اهتمام به عمل آید.

۳. در مورد ارزش واردات آذربایجان از مرکبات و کشمش، آمار و ارقامی به فائو گزارش نشده

است اما بر اساس آمار بازرگانی خارجی گمرک ج.ا. ایران، این کشور یکی از واردکنندگان مهم این کالاها از ایران بشمار می آید و لازم است که سهم مزبور حفظ و با توجه به افزایش درآمد این کشور در آینده، نسبت به گسترش آن نیز اقدام گردد.

ب. ارمنستان

ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به ارمنستان در ۶ قلم کالا یعنی تخم پرندگان، حبوبات، پیاز، سیب زمینی، مرکبات و سیب درختی، حدود ۱/۱۹۴ میلیون دلار بر آورد شده است که مقدار استفاده شده از این ظرفیت، حدود ۱/۱۹۴ میلیون دلار بوده است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور، در مورد کالاهای مذکور به ارزش ۱/۲۵۹ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به ارمنستان از بعد کالایی لازم به ذکر است که؛

۱. در برخی از اقلام، کمتر از ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده شده است. از جمله تخم پرندگان به ارزش ۱/۰۸ میلیون دلار، حبوبات به ارزش ۱/۱۵۱ میلیون دلار و در مورد سیب زمینی، مرکبات و پیاز ظرفیت بالقوه صادراتی تا حدودی استفاده نشده باقی مانده است.

۲. در برخی اقلام کالاهای کشاورزی نظیر سیب درختی، استفاده مناسب به عمل آمده است و لازم است که این سهم حفظ و در گسترش آن اقدام شود.

۳. فائو در مورد ارزش کل واردات ارمنستان از خرما و کشمش آماری منتشر ننموده است اما کشور مزبور به موجب آمار منتشره در سالنامه آمار بازرگانی خارجی ایران، یکی از واردکنندگان عمده این کالا از ایران قلمداد می شود که باید این سهم حفظ و توسعه یابد.

ج. گرجستان

ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به گرجستان در کالاهای تخم پرندگان، حبوبات، پیاز، سیب زمینی و سیب درختی طی دوره مورد بررسی، ۳/۰۰۶ میلیون دلار بر آورد شده است که مقدار استفاده شده از این ظرفیت، حدود ۰/۰۱۷ میلیون دلار است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور، ۲/۹۸۹ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به گرجستان از بعد کالایی، لازم به ذکر است که در برخی

از اقلام، از ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده به عمل آمده است ولی کمتر از ظرفیت بالقوه بوده است. از جمله تخم پرندگان به ارزش ۰/۸۹۹ میلیون دلار، حبوبات ۱/۵۲۹ میلیون دلار، سیب زمینی ۰/۲۹۱ میلیون دلار و مرکبات ۰/۱۷۶ میلیون دلار، پیاز ۰/۰۵۵ میلیون دلار، حبوبات ۱/۵۲۹ میلیون دلار و سیب زمینی ۰/۲۹۱ میلیون دلار. به این ترتیب، از کشورهای مورد بررسی، پس از تاجیکستان، گرجستان دارای بالاترین ظرفیت بالقوه وارداتی استفاده نشده از کالاهای کشاورزی صادراتی ایران می باشد.

د. قزاقستان

ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به قزاقستان در مورد کالاهای تخم پرندگان، حبوبات، سیب زمینی، مرکبات، سیب درختی، کشمش طی دوره مورد بررسی، ۳/۳۲۶ میلیون دلار برآورد شده است که میزان استفاده نشده از این ظرفیت، حدود ۱/۸۰۳ میلیون دلار است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور در مورد کالاهای مذکور به ارزش ۱/۴۴۵ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

ه. تاجیکستان

ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به تاجیکستان در مورد دو قلم کالای حبوبات و سیب زمینی طی دوره مورد بررسی، ۱/۳۲۲ میلیون دلار برآورد شده است که میزان استفاده شده از این ظرفیت، ۰/۱۰۵ میلیون دلار بوده است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور به ارزش ۱/۳۱۵ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به تاجیکستان از بعد کالایی لازم به ذکر است که؛

۱. در برخی از اقلام کشاورزی شامل حبوبات و سیب زمینی، به ترتیب به ارزش ۰/۷۷۵ و ۰/۷۵۴ میلیون دلار، ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده نشده ایران به جمهوری مورد نظر باقی مانده است.
  ۲. در بسیاری از اقلام کشاورزی، گزارشی از میزان واردات تاجیکستان از جهان منتشر نشده است، اما کمابیش در این زمینه واردکننده از ایران بوده است که شامل تخم پرندگان، خرما، مرکبات، سیب درختی و کشمش می باشد و لازم است در حفظ و گسترش آن کوشش شود.
- ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به ترکمنستان در مورد کالاهای تخم پرندگان، پیاز، مرکبات و سیب

درختی طی دوره مورد بررسی، ۳/۵۹۱ میلیون دلار برآورد شده است که میزان استفاده شده از این ظرفیت، حدود ۵/۱۲۵ میلیون دلار بوده است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران در مورد کالاهای مذکور ۰/۱۱۳ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به ترکمنستان از بعد کالایی لازم به ذکر است که،
 ۱. فقط در دو قلم کالا شامل تخم پرندگان و پیاز به ارزش ۸۸ و ۲۵ هزار دلار ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده نشده ایران به این کشور وجود دارد.

۲. در اقلامی نظیر سیب زمینی، مرکبات، سیب درختی و کشمش، استفاده از ظرفیت در حد مناسب بوده است و بنابراین لازم است در حفظ سهم و گسترش آن اهتمام شود.

۳. در مورد خرما و حبوبات، میزان واردات این کشور از جهان منتشر نشده است ولی این کشور در این زمینه از ایران واردات دارد و لازم است در حفظ و گسترش آن اهتمام شود.

ز. ازبکستان

در مورد بسیاری از اقلام صادراتی کشاورزی مزیت دار ایران، گزاشی از میزان واردات ازبکستان منتشر نشده است و فقط کشور در میزان واردات این سه قلم کالا شامل سیب زمینی به ارزش ۳۱ میلیون دلار، مرکبات به ارزش ۰/۶۷۱ میلیون دلار و سیب درختی به ارزش ۰/۸۹۷ میلیون دلار منتشر شده است. در مورد مرکبات و سیب درختی، استفاده از ظرفیت مناسب بوده است اما در مورد سیب زمینی به ارزش ۰/۹۲۴ میلیون دلار ظرفیت بالقوه صادراتی، استفاده نشده باقی مانده است.

این کشور از ایران دارای واردات خرما و کشمش نیز می باشد که لازم است در حفظ سهم و گسترش آن و نیز حفظ صادرات سیب درختی و مرکبات، اهتمام به عمل آید.

در مورد ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به قزاقستان از بعد کالایی لازم به ذکر است که؛

۱. در برخی از اقلام کشاورزی از ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده به عمل آمده است ولی میزان آن کمتر از ظرفیت بالقوه بوده است، از جمله سیب زمینی به ارزش ۱/۵۱۹ میلیون دلار، تخم پرندگان به ارزش ۰/۴۸۲۷ میلیون دلار و حبوبات به ارزش ۲۹/۷ هزار دلار.

۲. در برخی اقلام کشاورزی نظیر سیب درختی، مرکبات و کشمش، استفاده مناسب بوده است و باید در حفظ سهم بازار و افزایش آن اهتمام شود.

۳. در مورد کل واردات قزاقستان از خرما گزارشی منتشر نشده است اگرچه این کشور کمابیش از ایران واردات می‌کند و باید این سهم حفظ و گسترش یابد.

ح. قرقیزستان

ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به قرقیزستان در مورد کالاهای حیوانات، سیب زمینی، مرکبات و سیب درختی طی دوره مورد بررسی، ۱/۱۸ میلیون دلار بر آورده شده است که میزان استفاده شده از این ظرفیت، حدود ۰/۵۹ میلیون دلار بوده است و از ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به این کشور در زمینه کالاهای مذکور، ۱/۰۴ میلیون دلار استفاده نشده باقی مانده است.

در ارتباط با ظرفیت بالقوه صادراتی ایران به قرقیزستان از بعد کالایی لازم به ذکر است که؛

۱. در اقلامی نظیر حبوبات و سیب زمینی از ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده به عمل آمده است ولی کمتر از میزان ظرفیت بالقوه بوده است و ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده نشده ایران در زمینه این دو قلم کالا به ترتیب ۷۴/۷ هزار دلار و ۰/۹۲۹ میلیون دلار بوده است.

۲. در اقلامی شامل مرکبات و سیب درختی استفاده مناسب به عمل آمده است و این روند باید حفظ و گسترش یابد.

۳. گزارشی از آمار واردات تخم پرندگان، خرما و کشمش قرقیزستان، در دست نیست ولی از ایران واردات می‌کند که لازم است در حفظ و گسترش این سهم کوشش شود.

جدول ۳- ظرفیت بالقوه صادرات ایران از محصولات کشاورزی دارای مزیت نسبی به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳

ظرفیت بالقوه صادراتی استفاده نشده ایران (میلیون دلار)	واردات از ایران (۹۶-۱۹۹۳) (میلیون دلار)	ظرفیت بالقوه صادراتی (میلیون دلار)	واردات کل (۹۵-۱۹۹۳) (میلیون دلار)	صادرات کل ایران به جهان (۹۵-۱۹۹۳) (میلیون دلار)	RCA (۹۵-۱۹۹۳)	شرح	
						آذربایجان	قره‌قرم
۱/۱۲۵	-۰/۳۷۵	۱/۴۱	۶/۹۲۳	۴/۷	۵/۲۵	۱- تخم پرندگان	۲- تخم پرندگان
...	-۰/۰۰۷	۱/۸۶	۶/۲۰۶	۲۴/۳	۱۰/۲۱	۱- حیوانات	۲- حیوانات
...	-۰/۵۵۱	-۰/۴۲	۱/۴۰۱	۵/۴	۵/۹۹	۱- پیاز	۲- پیاز
...	۲/۳۸۸	-۰/۹۳	۶/۰۳۴	۳/۱	۱/۸۹	۱- سبب زمینی	۲- سبب زمینی
...	-۰/۴۵۱	-۱/۸۱	-۰/۶۰۳	۵/۲	۱۹۴/۰۳	۱- خرما	۲- خرما
...	۲/۰۳۷	...	...	۸/۱	۲/۶۳	۱- مرکبات	۲- مرکبات
...	۱/۵۱	...	...	۴۶/۶	۲/۴۳	۱- کشمش	۲- کشمش
...	-۰/۳۲	۱/۴۱	۱۰/۱۷۲	۴/۷	۵/۲۵	۱- تخم پرندگان	۲- تخم پرندگان
۱/۱۵۱	-۰/۰۱۹	۱/۷۷	۳/۱	۲۴/۳	۱۰/۲۱	۱- حیوانات	۲- حیوانات
-۰/۰۰۳	-۰/۰۰۸	-۰/۰۸۳	-۰/۳۷۸	۵/۲	۵/۹۹	۱- پیاز	۲- پیاز
-۰/۰۱۳	-۰/۰۰۸	-۰/۰۹۳	-۰/۳۰۵	۳/۱	۱/۸۹	۱- سبب زمینی	۲- سبب زمینی
...	-۰/۴۶۶	...	...	۵/۲	۱۹۴/۰۳	۱- خرما	۲- خرما
-۰/۰۰۶	-۰/۰۶۲	-۱/۴۲۶	۲/۰۸۶	۸/۱	۲/۶۳	۱- مرکبات	۲- مرکبات
...	-۰/۰۶۵	-۰/۳۶۶	-۰/۱۲۲	۳۳/۹	۱۰/۲۲	۱- سبب درختی	۲- سبب درختی
...	-۰/۵۷	...	...	۴۶/۶	۲/۴۳	۱- کشمش	۲- کشمش
...	-۰/۰۰۴	۰/۹	۳/۰	۴/۷	۵/۲۵	۱- تخم پرندگان	۲- تخم پرندگان
۱/۵۲۹	-۰/۰۰۱	۱/۵۳	۵/۱	۲۴/۳	۱۰/۲۱	۱- حیوانات	۲- حیوانات
-۰/۰۵۵	-۰/۰۰۵	-۰/۰۶	-۰/۲	۵/۴	۵/۹۹	۱- پیاز	۲- پیاز
-۰/۲۹۱	-۰/۰۰۱	-۰/۲۸۳	-۰/۹۴	۳/۱	۱/۸۹	۱- سبب زمینی	۲- سبب زمینی
-۰/۰۴۷	-۰/۰۰۷	-۰/۵۴	-۰/۸۸	۲۳/۹	۱۰/۲۲	۱- سبب درختی	۲- سبب درختی
...	-۰/۰۰۶	...	...	۴۶/۶	۲/۴۳	۱- کشمش	۲- کشمش
-۰/۴۸۱۷	-۰/۰۰۰	-۰/۴۸۲۷	۱/۶۰۹	۴/۷	۵/۲۵	۱- تخم پرندگان	۲- تخم پرندگان
-۰/۰۲۹۷	-۰/۰۰۰	-۰/۲۹۷	-۰/۰۹۹	۲۴/۳	۱۰/۲۱	۱- حیوانات	۲- حیوانات
۱/۵۱۹	-۰/۰۶۳	۱/۵۸۱۶	۵/۳۷۲	۳/۱	۱/۸۹	۱- سبب زمینی	۲- سبب زمینی
...	-۰/۱۸	...	...	۵/۲	۱۹۴/۰۳	۱- خرما	۲- خرما

۲-۳. مزیت نسبی آشکار شده و ظرفیت بالقوه صادرات کشاورزی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به ایران

الف. آذربایجان

جمهوری آذربایجان از تعداد ۲۵ قلم کالای کشاورزی مورد بررسی، در ۵ مورد دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتر از یک است. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی پنبه ۹۵/۹۲، گوجه‌فرنگی تازه ۳۴/۲۳، توتون و تنباکو ۸۲/۳، پشم خام ۹۸/۱ و سیب درختی ۴۸/۱ بوده است. از ۵ محصول کشاورزی صادراتی مزیت دار، این جمهوری در پنبه، توتون و تنباکو و گوجه‌فرنگی از لحاظ مزیت نسبی آشکار شده در وضعیت برتر قرار دارد.

ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از آذربایجان در توتون و تنباکو به ارزش ۲۴/۳ میلیون دلار و پنبه به ارزش ۲۴/۰ میلیون دلار است که عملاً هیچ وارداتی از آن دو صورت پذیرفته است. همچنین مجموعاً به ارزش ۴۸/۳ میلیون دلار ظرفیت بالقوه وارداتی بلااستفاده ایران از این جمهوری در محصولات یاد شده آذربایجان وجود دارد. در مورد گوجه‌فرنگی نیز ایران واردات ندارد.

ب. ارمنستان

ارمنستان در هیچ مورد از اقلام کالاهای صادراتی کشاورزی دارای مزیت نسبی صادراتی نبوده و به این ترتیب، ظرفیت بالقوه صادراتی کشاورزی این جمهوری به ایران متصور نیست.

ج. گرجستان

جمهوری گرجستان، از ۲۵ قلم کالای کشاورزی منتخب، در ۵ مورد دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتر از یک می‌باشد. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی چای ۹/۱۶۶، مرکبات ۸۱/۳۰، توتون و تنباکو ۳۷/۵، ابریشم ۰۵/۴ و برنج ۲۱/۱ بوده است (جدول ۵).

گرجستان از ۵ محصول صادراتی مزیت دار، از لحاظ مزیت نسبی دارای وضعیت برتری است و به این ترتیب، ظرفیت بالقوه وارداتی استفاده نشده ایران از گرجستان در چای ۹۴/۲ میلیون دلار، توتون ۱

میلیون دلار و برنج ۶۰ هزار دلار بوده و ارزش کل واردات بالقوه استفاده نشده ایران از این کشور در کالاهای کشاورزی مذکور ۴/۰۰۶ میلیون دلار بوده است.

د. ازبکستان

جمهوری ازبکستان از ۲۵ قلم کالای کشاورزی منتخب، در ۹ مورد دارای مزیت نسبی صادراتی بالایی می‌باشد. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی پنبه ۳۴۳/۱۱، پیاز ۵۰/۴، کشمش ۲۱/۵۳، ابریشم ۱۰/۱۵، گوجه‌فرنگی تازه ۷/۸۱، پشم خام ۲/۷۹، سیب درختی ۲/۷۵، روغن (ذرت و آفتابگردان) ۲/۷۴ و توتون و تنباکو ۱/۳۳ بوده است (جدول ۵). این کشور از محصولات صادراتی مزیت‌دار مذکور، در تولید صادراتی توتون و تنباکو، پنبه، روغن نباتی، پیاز، پشم خام و ابریشم مزیت نسبی بالاتری دارد. به این ترتیب، ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از آن جمهوری در توتون و تنباکو به ارزش ۳/۶ میلیون دلار، روغن ۱ میلیون دلار و پنبه ۰/۲۴ میلیون دلار بوده است که هیچ استفاده‌ای از آن ظرفیت‌ها صورت نپذیرفته است. در مورد پیاز، پشم خام و ابریشم هم ایران واردات ندارد.

ه. ترکمنستان

جمهوری ترکمنستان از ۲۵ قلم کالای کشاورزی منتخب، در ۴ قلم کالا دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتر از یک است. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی پنبه ۱۴۶/۴، کشمش ۴/۱۵، پشم خام ۱/۸۵ و ابریشم ۱/۱۵ بوده است (جدول ۵). ایران تنها در مورد پنبه کمابیش واردکننده محسوب می‌شود و به این ترتیب، ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از ترکمنستان در خصوص پنبه به ارزش ۲۴۰ هزار دلار است که هیچ استفاده‌ای از آن ظرفیت صورت نپذیرفته است.

و. تاجیکستان

جمهوری تاجیکستان از اقلام کشاورزی منتخب در ۶ قلم کالا دارای مزیت نسبی آشکار شده بیش از یک است. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی

پنبه ۱۴۸/۰۶، پیاز ۳۶/۳۴، کشمش ۱۹/۱، ابریشم ۵/۹۵، سیب درختی ۳/۵۴ و توتون و تنباکو ۳/۰۱ بوده است (جدول ۵) که مزیت‌های نسبی پنبه، ابریشم، توتون و تنباکو و پیاز بالاتر از ایران بوده است. ایران، اقلامی نظیر پنبه، توتون و تنباکو را وارد می‌نماید و به این ترتیب ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از آن جمهوری در توتون و تنباکو به ارزش ۱/۷۱ میلیون دلار و پنبه ۰/۲۴ میلیون دلار بوده است که هیچ استفاده‌ای از آن ظرفیت صورت نگرفته است.

ز. قزاقستان

جمهوری قزاقستان از ۲۵ قلم کالای کشاورزی مورد بررسی، در ۹ مورد دارای مزیت نسبی بیش از یک می‌باشد. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در تولید صادراتی گندم و آرد آن ۲۷/۴۷، جو ۱۹/۳۸، پشم خام ۱۸/۷، پنبه ۱۰/۷۸، پیاز ۸/۹۵، تخم پرندگان ۱/۵۳، گوشت ۱/۴۳، برنج ۱/۲ و سیب زمینی ۱/۰۴ (جدول ۵) که در این میان، مزیت نسبی گوشت، گندم و آرد آن، برنج، سیب زمینی، پشم خام و پنبه بالاتر از ایران بوده است.

ایران واردکننده بسیاری از کالاهای مذکور به ویژه گوشت، گندم، آرد جو، پنبه و کره و پنیر می‌باشد و به این ترتیب، ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از آن جمهوری در اقلام کالاهایی شامل گوشت ۹/۹۳ میلیون دلار، گندم و آرد آن ۱۰۲/۶۷ میلیون دلار، جو ۱۰/۴۳ میلیون دلار، پنبه ۲۴۰ هزار دلار، کره و پنیر ۲/۳۱ میلیون دلار و برنج ۱/۶۳ میلیون دلار بوده است.

ارزش کل واردات بالقوه ایران از محصولات مذکور ۱۲۸/۴۲ میلیون دلار می‌باشد که ۱/۹۵ میلیون دلار استفاده شده و حدود ۱۲۶/۵ میلیون دلار معادل ۹۸/۴ درصد ظرفیت بالقوه وارداتی استفاده نشده ایران از آن جمهوری می‌باشد. به این ترتیب، در میان جماهیر مورد بررسی، قزاقستان از توان بالا در تولید و تجارت محصولات کشاورزی و مواد غذایی بهره‌مند می‌باشد و ایران به نوبه خود می‌تواند قسمت مهمی از برخی از اقلام مواد غذایی مورد نیاز خود را از این کشور وارد نماید.

ح. قرقیزستان

جمهوری قرقیزستان از ۲۵ قلم کالای کشاورزی منتخب، در ۸ مورد دارای مزیت نسبی آشکار شده بالاتر از یک می‌باشد. طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳، متوسط مزیت نسبی آشکار شده این کشور در

تولید صادراتی پیاز ۱۲۴/۷۱، پشم خام ۸۹/۴۹، ابریشم ۳۹/۰۱، پنبه ۳۵/۰۷، توتون و تنباکو ۲۹/۶۴، کشمش ۷/۸۳، گوجه فرنگی تازه ۶/۵ و سیب درختی ۵/۸ بوده است که در آن میان، مزیت نسبی پیاز، پشم خام، توتون و تنباکو، پنبه و ابریشم بالاتر از ایران است. ایران در اقلام کالاهای توتون و تنباکو، پنبه و گوشت، واردکننده خالص می‌باشد و به این ترتیب، ظرفیت بالقوه وارداتی ایران از آن جمهوری در اقلام کالاهایی شامل توتون و تنباکو ۳/۶ میلیون دلار، پنبه ۲۴۰ هزار دلار، و گوشت ۱۸۰ هزار دلار می‌باشد که ایران می‌تواند این دسته کالاها را از قرقیزستان وارد نماید. ارزش کل واردات بالقوه ایران از محصولات مذکور ۴/۰۶ میلیون دلار است که استفاده‌ای از آن ظرفیت صورت نگرفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۴- ظرفیت بالقوه واردات ایران از محصولات مهم کشاورزی دارای مزیت کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز طی سالهای ۹۵-۱۹۹۳

واردات بالقوه استفاده نشده ایران از ...	واردات ایران ۱۹۹۳-۹۶	واردات بالقوه ایران از ...	واردات کل ایران ۱۹۹۳-۹۵	صادرات کل به جهان ۱۹۹۳-۹۵	RCA ۱۹۹۳-۹۵	شرح
۳/۲۴	۰/۰	۳/۲۴	۱/۰۸	۱۰/۸	۳/۸۲	۱- توتون و تنباکو آذربایجان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۹/۷۸	۹/۷۸	۹۲/۹۵	۲- پنبه آذربایجان
۲/۹۴	۰/۰	۲/۹۴	۳/۱۸۷	۹/۸	۱۶۶/۹	۱- چای گرجستان
۰/۰	۰/۰	۰/۰	۳/۰	۳	۵/۳۷	۲- توتون و تنباکو گرجستان
۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۳	۰/۳	۱/۲۱	۳- برنج گرجستان
۸/۵	۰/۰	۸/۵	۳۳/۱	۳۳/۱	۱/۳۳	۱- گوشت قزاقستان
۲/۳۱	۰/۰	۲/۳۱	۷	۷	۰/۸	۲- کره و پنیر قزاقستان
۱۰/۶۷	۰/۰	۱۰/۶۷	۳۰/۸	۳۰/۸	۱۷/۴۷	۳- گندم و آرد آن قزاقستان
۱/۶۳	۰/۰	۱/۶۳	۶/۸	۶/۸	۱/۲	۴- برنج قزاقستان
۸/۵۷	۱/۸۶	۱۰/۴۳	۳۱/۳	۳۱/۳	۱۹/۳۸	۵- سبزی قزاقستان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۵۵	۵۵	۱۰/۸۸	۶- پنبه قزاقستان
۰/۵۱	۰/۰	۰/۵۱	۱/۷	۱/۷	۰/۷۳	۷- توتون و تنباکو قزاقستان
۰/۳۶	۰/۰	۰/۳۶	۱/۲	۱/۲	۰/۸۸	۸- شکر قزاقستان
۰/۱۸	۰/۰	۰/۱۸	۱۶۸/۱	۰/۶	۰/۴۲	۹- فرورغن (ذرت و آفتابگردان) قزاقستان
۰/۱۸	۰/۰	۰/۱۸	۱۳۸/۴۹	۰/۶	۰/۳۱	۱- گوشت قزاقستان
۳/۶	۰/۰	۳/۶	۱۲	۳۶/۲	۲۹/۶۴	۲- توتون و تنباکو قزاقستان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۰/۸	۱۵/۱	۳۵/۰۷	۳- پنبه قزاقستان
۱/۷۱	۰/۰	۱/۷۱	۱۲	۵/۷	۳/۰۱	۱- توتون و تنباکو تاجیکستان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۰/۸	۱۰/۴۵	۱۳۸/۰۶	۲- پنبه تاجیکستان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۰/۸	۳۵۶/۶	۱۶۶/۴	۱- پنبه ترکمنستان
۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۶۸/۱	۳	۲/۷۴	۱- روغن (ذرت و آفتابگردان) ازبکستان
۳/۶	۰/۰	۳/۶	۱۲	۱۳/۸	۱/۳۳	۲- توتون و تنباکو ازبکستان
۰/۲۴	۰/۰	۰/۲۴	۰/۸	۱۲/۵	۳۳۳/۱۱	۳- پنبه ازبکستان

منبع: محاسبات انجام شده بر اساس داده‌های آماری سالنامه فاتو و سالنامه بازرگانی خارجی ایران

جدول ۵. متوسط نرخ نسبی انکار شده (RCA) از محصولات کشاورزی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و ایران طی سالهای ۱۹۹۳-۱۹۹۴

گرجستان	قفقاز		کشورهای آسیای مرکزی			ایران	SITC کد	شرح
	ارمنستان	آذربایجان	ازبکستان	تاجیکستان	قرقیزستان			
...	...	...	...	...	...	۰/۰۲۴	۰۱۱	۱-گاو شتر
...	...	...	...	...	...	۵/۷۵	۵۷/۸	۱-بشم مرغ
...	...	...	...	...	...	۰/۰۰۴۸	۰۲۴+۰۲۴	۱-گوجه و پیاز
...	...	...	...	...	...	۰/۰۹۶	۰۴۱+۰۴۶	۱-گندم و آرد آن
۱/۲۱	...	...	...	...	...	۰/۰۱۹	۰۴۲	۱-برنج
...	...	...	...	...	...	۰/۰۱۴	۰۴۳	۱-جو
...	...	...	...	...	...	...	۰۴۴	۱-ذرت
...	...	...	...	...	...	۱/۰/۲۱	۰۵۴/۷	۱-حبوبات
...	...	...	...	...	...	۵/۹۹	۰۵۴/۵۱	۱-پیاز
...	...	...	...	...	...	۱/۸۹	۰۵۴/۱	۱-سیب زمینی
...	...	...	...	...	...	۰/۰۹۶	۰۵۴/۴	۱-گوجه فرنگی تازه
...	...	...	...	...	...	...	۴۲۳/۶+۴۲۳/۹	۱۲-روغن ذرت و آفتگردان
...	...	...	...	...	...	۱/۳۳	۲۶۸/۱	۱۳-بشم خام
۳/۰۸۱	...	...	...	...	...	۲/۳۳	۰۵۷/۱	۱۴-مربوبات
...	...	...	...	...	...	۱/۷۷	۰۵۷/۲	۱۵-ایمورتش
...	...	...	...	...	...	۱/۰/۳۳	۰۵۷/۴	۱۶-سیب درختی
...	...	...	...	...	...	۰/۰۲۴	۰۵۷/۵۱	۱۷-انگور
...	...	...	...	...	...	۷/۴۴	۰۵۷/۵۲	۱۸-کشمش
...	...	...	...	...	...	۱۹۴/۰۳	۰۵۷/۹۶	۱۹-خرما
...	...	...	...	...	...	۰/۰۱۹	۰۶۱/۱	۲۰-شکر (خام)
...	...	...	...	...	...	۱/۱۹	۰۶۱/۶	۲۱-عسل طبیعی
۱۹۹/۹	...	...	...	...	...	۰/۰۴۶	۰۷۴/۱	۲۲-چای
...	...	...	...	...	...	۰/۰۴۸	۱۲۱	۲۳-شیر گاو
۵۳۷	...	...	...	...	...	۲/۰۵	۲۶۳/۱	۲۴-پنبه (لینتر)
...	...	...	...	...	...	۰/۰۷۶	۲۶۱	۲۵-ابریشم

منابع: محاسبه شده بر اساس داده‌های آماری فائو 1996 Rome, pp.25-269, Vol. 49, 1995, No. 132, Trade Yearbook.

جمع بندی و ملاحظات

موضوع مزیت نسبی و استفاده از آن به عنوان مبنایی برای گسترش تجارت در طول تاریخ، یعنی از زمان آدام اسمیت و ریکاردو تا کنون، فراز و نشیب‌های متعددی را طی نموده است. بحث تفصیلی درباره تحولات این موضوع از حوصله این مقاله خارج است ولی به طور خلاصه باید گفت که اگر چه امروزه موضوعاتی چون خلق مزیت نسبی، مزیت نسبی پویا (دینامیک) در مقابل مزیت نسبی ایستا (استاتیک) و مزیت نسبی در قالب سیاستهای استراتژیک تجاری تا حدود زیادی کارایی مفهوم سنتی و استاتیک مزیت نسبی به معنای اخص کلمه را زیر سوال برده است ولی هنوز هم این روش به علت طبیعت محصولات کشاورزی و مواد خام اولیه، اهمیت خود را در این زمینه حفظ نموده است.

در این مقاله سعی شد تا با استفاده از معیارها و روشهای متداول مبتنی بر محاسبه مزیت نسبی آشکار شده و برآورد ظرفیت بالقوه مبادلاتی محصولات کشاورزی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، این ظرفیتها برای سالهای ۹۵-۱۹۹۳ مشخص شود. ابتدا به موقعیت کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در تجارت جهانی محصولات کشاورزی طی سالهای ۹۵-۱۹۹۲ اشاره شد و سپس به وضعیت تراز تجاری کالایی ۲۵ قلم کالای کشاورزی منتخب هر یک از کشورها و امکان توسعه مبادلات ایران با این گروه کشورها ارایه شده است. به علاوه، همچنانکه اشاره شد، در این مقاله به تفصیل به امکانات مبادلاتی محصولات کشاورزی از بعد دیگری نیز پرداخته شده است که مبتنی بر محاسبه ظرفیتهای بالقوه صادراتی و وارداتی و نحوه استفاده از این ظرفیتها است و برای به دست آوردن آن، از ترکیبی از محاسبه مزیتهای نسبی آشکار شده و روش ساده برآورد ظرفیتها، استفاده شده است و در نهایت، امکانات بالقوه و چگونگی استفاده از این امکانات و ظرفیتهای خالی تعیین شده است.

نتایج حاصل از مقاله حاکی از آن است که؛

۱. پس از فروپاشی، تجارت مواد غذایی یکایک جماهیر مورد بررسی، به شدت رو به توسعه نهاده است ولی با وجود افزایش سهم کل این کشورها از تجارت جهانی محصولات کشاورزی، سهم آنها بسیار نازل و حدود ۰/۷ درصد بوده است. به استثنای قزاقستان، بقیه جماهیر مورد بررسی واردکننده خالص محصولات کشاورزی و مواد غذایی به شمار می‌آیند.

همچنین، اولاً اغلب کشورهای مورد بررسی واردکننده خالص مواد غذایی هستند. ثانیاً، از توان تولیدی و صادراتی بالنسبه بالایی در زمینه میوه‌جات و سبزیجات برخوردار هستند؛ ثالثاً در زمینه

تولیدات زراعی با ماهیت مواد اولیه، صنایع تکمیلی کشاورزی به صورت اقتصادهای مکمل، می‌توانند ایفای نقش نمایند.

۲. نتیجه بررسی امکانات مبادلاتی با استفاده از تراز تجاری کشورها به طور خلاصه به شرح زیر می‌باشد:

الف. از بعد صادرات: ایران می‌تواند حیوانات را به بسیاری از کشورهای مورد بررسی صادر نماید. همچنین امکان صدور پیاز به ارمنستان و گرجستان وجود دارد. ایران تنها کشور دارای مازاد در تجارت سیب زمینی است و می‌تواند این محصول را به ویژه به ازبکستان، قزاقستان، ترکمنستان، آذربایجان و قرقیزستان صادر نماید. ایران از لحاظ مرکبات دارای مازاد تجاری قابل ملاحظه‌ای است که با هیچ یک از کشورهای قابل مقایسه نیست و می‌تواند این محصول را به برخی از کشورهای به ویژه قزاقستان صادر نماید. کشمش و خرما، ایران از بازار خوبی در بسیاری از کشورهای منطقه برخوردار است و قابل صدور به برخی از کشورهای به ویژه قزاقستان است. سیب درختی ایران نیز قابل صدور به برخی از کشورهای منطقه بالاخص قزاقستان می‌باشد.

ب. از بعد واردات: ایران می‌تواند غلات، گوشت، پشم خام، کره، پنیر و گوشت را از قزاقستان، چای را از گرجستان، پنبه را از ازبکستان، ترکمنستان و تاجیکستان، توتون و تنباکوا از برخی کشورهای، و روغن خوراکی را از قزاقستان و ازبکستان وارد نماید.

۳. نتیجه بررسی بر مبنای محاسبه مزیت نسبی آشکار شده و برآورد ظرفیت بالقوه مبادلاتی، به طور خلاصه شرح زیر است:

الف. از بعد صادرات: اگر چه در بسیاری از موارد، از ظرفیتهای بالقوه صادراتی به نحو مناسب استفاده شده و در برخی موارد نیز از آن فراتر رفته است ولی میزان ظرفیتهای خالی بلااستفاده قابل توجه است.

بر اساس این بررسی، از ظرفیت صادراتی حیوانات، پیاز، سیب زمینی، خرما، کشمش، مرکبات، تخم پرندگان در مورد اغلب کشورها به طور کامل استفاده نشده است.

ب. از بعد واردات: نتیجه بررسی حاکی از آن است که در بسیاری از موارد، کشورهای مورد مطالعه از ظرفیتهای صادراتی خود به ایران استفاده مطلوب به عمل نیاورده‌اند و ایران می‌تواند توتون، پنبه، روغن، گندم، پنیر، کره، برنج و گوشت را از این کشورها (البته بسته به ساختار مزیت نسبی آشکار شده

هر کشور و وجود ظرفیت) وارد نماید. شایان ذکر است که نتایج حاصل از هر دو روش مذکور در بند (۲) و (۳) یکدیگر را تأیید می‌نمایند.

با توجه به ملاحظات فوق؛

۱. لازم است از ظرفیتهای بالقوه صادراتی ایران که به طور کامل از آنها بهره‌برداری نشده است، استفاده شایسته به عمل آید.

۲. شایسته است در زمینه کالاهایی که استفاده مطلوب از ظرفیت صادراتی در مورد آنها به عمل آمده است؛ در حفظ سهم بازار، کوشش و نسبت به افزایش آن اهتمام شود.

۳. مبادله فقط در صادرات خلاصه نمی‌شود بلکه روی دیگر سکه، واردات است و هر دو عامل، رابطه تجاری فیمابین را تقویت می‌نمایند. لذا شایسته است که از ظرفیتهای خالی صادراتی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به ایران نیز استفاده به عمل آید تا پایه‌های روابط تجاری و به تبع آن روابط سیاسی بین کشورها تحکیم و قوام بیشتری یابد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. مدیریت پژوهشهای اقتصادی بین المللی موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، چگونگی برآورد پتانسیل تجاری بین دو کشور، ابراهیم علی رازینی، مهرماه ۱۳۷۵.
۲. مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، ساختار کشاورزی عضو سازمان همکاریهای اقتصادی اکو، میرعبدا... حسینی، تهران: اردیبهشت ۱۳۷۵.
۳. وزارت امور اقتصادی و دارایی، ارزیابی امکانات و ظرفیتهای ...، مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۵.
۴. امیدبخش، اسفندیار. نظام تجارت چند جانبه و سیاست استراتژیک تجاری، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، خرداد ۷۸.
۵. بانک مرکزی، گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی، سالهای ۷۶-۱۳۷۲.
۶. گمرک ایران، سالنامه آمار بازرگانی خارجی ایران، سالهای ۱۳۷۶ - ۱۳۷۲.
7. ITC: UNCTAD/WTO, **International Demand And National Trade Performance**, Research paper, 1995.
8. ITC (International Trade Centre) UNCTAD/WTO, **National Export Performance and International Demand**, Research Paper, 1997.
9. FAO, Production Yearbook, No 142, Vol 51. 1997, PP. 65-258 Rome. 1998.
FAO, **Trade Yearbook**, No. 132, Vol. 49. 1995, PP.25-254.
10. EIU, **Country Report** (Georgia, Armenia, Azarbaijan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzistan, Kazakhstan). 1995-97.
11. EIU, **Country Profile** (Georgia, Armenia, Azarbaijan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzistan, Kazakhstan). 1995-97.
12. HDR (Human Development Report), 1996 - 1997. UNDP.
13. IMF, World Bank, Statistical Handbook States of the Former USSR, United Nations Economic Commission for Europe. 1992-1995.